

Both Noémi Zsuzsanna

„LÉGY HŰ MINDHALÁLIG,
ÉS NEKED ADOM AZ ÉLET KORONÁJÁT.”
SZERELEM, HÁZASSÁG ÉS NEMI SZEREPEK
ERDÉLYBEN A SZÁZADFORDULÓN

„Oh, én egyetlen drága angyalom, kellett, hogy mi egymást megszeressük, én maga nélkül olyan lettem volna az élet sivatagában, mint a pusztá kóro, melyet felkap az őszi szellő, és üldöz, hajt letarolt mezőkön, maga pedig nélkülem talán elérhette volna boldogságát.”¹

„Te meghalnál nélkülem, én meg nem élnék nálad nélkül. Csak együtt élhetünk boldogan, s ha mégsem tudnánk boldogulni, együtt halunk meg, ugye Gyulám?”²

A fenti két idézet a hivatásról, házasságról, társadalmi nemi szerepekről eltérően gondolkodó csíktusnádi Élthes Ilonától, illetve a kolozsvári születésű Schéfer Teréztől származik, akikben az a közös, hogy tíz év különbséggel, de mindketten jegyességük időszakában, levelek, illetve napló formájában örökítették meg gondolataikat. Tanulmányom keretében világlátásuk jellemzőit és eltérő gondolkodásuk eredőit járom körül.

*

A mikrotörténet és a történeti antropológia csillogának felívelésével párhuzamosan, az új szemlélet új forrást igényel elvnek megfelelően, korábban kevesebb figyelmet kapott iratok is bekerültek a történészek látókörébe. Az ego-dokumentumok (levelek, naplók, memoárok, emlékiratok stb.) a személyes történelem legbecsebb forrásai, hiszen bennük a kutatás alanya szólal meg és beszél önmagáról. Értékük tehát nem a politikai eseménytörténetre, vagy a gazdasági és társadalmi folyamatok történetére vonatkozó adatokban, hanem Gyáni Gábor szavaival élve, a szubjektív történelem primér dokumentálásában rejlik.³ A forráskritika azonban a személyes dokumentumok esetében sem nélkülözhető segéd-eszköze a történészeknek. A szerzők motivációira, elvárásoknak való megfelelési igényeire és a keletkezés körülményeire kell elsősorban tekintettel lenni.

Az önéletírás (*life writing*), ezen belül a levél- és naplóírás divatja a 19. században virágzott fel Európában, ami a közép- és felsőosztálybeli női írásbeliség széles körű elterjedését is magával hozta. A jeles alkalmakból váltott leveleket rendszerint nem egyszer

olvasták, hanem a fotóalbumokhoz hasonlóan, „örök emlékül” szolgáltak. Tartalmukat a címzett mellett az erre felhatalmazottak szélesebb köre is ismerhette.⁴ Miután a levélírás a szerelmesek közötti kapcsolat-tartásnak is eszközévé vált, a század második felében sorra jelentek meg az érzelmek kifejezését segítő, egyúttal a megfelelőnek tartott magatartást népszerűsítő formuláskönyvek is.⁵ A szerelem, illetve a házasság témája, a levelekhez hasonlóan, a női naplókban is jellemzően hangsúlyos szerepet kapott, s ez a nők társadalmi érvényesülési lehetőségeivel áll szoros kapcsolatban.

Az emancipáció irányába mutató fejlemények ellenére, a dualizmus időszakában a nő férfival szembeni alárendeltsége és az apajogú családmódel továbbra is uralkodó maradt. A köznévelkedés és a jogrend is a férjet, az apát tekintette családfőnek. Az 1848–1849-es forradalmat követően életbe léptetett polgári törvénykönyv lányok egyenlő örökösödésére vonatkozó rendelkezései ellenére, sok helyen csak kelengyére számíthattak. A nők számára a házasságkötés, majd az anyaság jelentette a legfontosabb élethivatás betöltését, helyüket tehát a magánélet tereiben jelölték ki. „Semmi társas ösztön nem hat oly mélyen a női természetbe, mint a házassági ösztön, vagyis azon forró kívánság, hogy férje tetézze, s anyai szeretetét egy, a világ rajától elkülönített körben élvezhesse” – áll a *Szerelem és házasság vagy az emberi boldogság paradicsomába juthatás mestersége* fantáziacímű, 1877-ben megjelent kiadványban.⁶

A háziasszonyok tevékenységi köre lakóhelytől és társadalmi státusztól függően változott. A háztartás vezetése mellett a gyermekek nevelése csaknem kizárólag az anya feladata volt. Noha a közép- és felsőosztálybeli családok általában cselédet alkalmaztak, ez nem jelentette azt, hogy a feleség mentesült volna a háztartási munka alól. A nők esetében a családon, háztartáson kívüli munkavégzésre többnyire a férj-

¹ Élthes Ilona és Mórík Károly levelezése (SZNM, K, Mh, ÉIMKI), 38–39. A tanulmányban megjelenő idézeteket a mai helyesírási szabályok szerint gondoztam.

² Schéfer Teréz naplója (JBMgy, SchTn), 112–113. Újvári Dorottyanak tartozom köszönettel, hogy a naplóra felhívta a figyel-

mem, és annak digitális másolatát rendelkezésemre bocsájtotta.

³ GYÁNI Gábor 2000, 150.

⁴ SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra 2018, 35–36.

⁵ Uo., 40–41.

⁶ DÁLNOKI 1877, 11.

hez menést megelőző tevékenységként tekintettek. A férfiak és nők társadalmi presztízsének és egyenlőtlen viszonyának gyökerei ezen munkamegosztásból erednek. Jóllehet az életvezetési tanácsadó könyvek, hírlapok azt hangsúlyozták, hogy a háztartás vezetése ugyanolyan értékes, mint a fizetésért végzett munka, valójában hierarchikus viszony alakult ki, ami hosszú időre konzerválta az „eltartottak” és a „keresők” közötti alá-fölérendeltségi viszonyt.⁷

**Mórik Károly (1873–1938)
és Élthes Ilona (1881–1957)**

Mórik Károly és Élthes Ilona 1896 nyara és 1897 májusa között keletkezett levelezése a Mórik család irataival és pár tucat fotóval együtt Mórik István Zsigmond révén került be a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A bársonyborítóbba kötött leveleket (1. ábra) annak szerzői a házasságkötésüket követően fűzhatték egybe, emléket állítva szerelmük vára-kozással teli időszakának. Az összefűzéssel albummá alakított levelek sorrendje nem minden esetben felel meg a levelek keletkezési idejének. Igaz, helyenként a tartalom is felülírja a datálás által diktált sorrendet.⁸

Mórik Károly annak az 1760-as években Barótra telepedő Móricz, később Mórik családnak a leszármazottja volt, melynek Erdővidéken több tagja is széles ismertségnek, illetve elismertségnek örvendett. A levélíró nagybátyja, Mórik Károly az 1848–1849-es szabadságharcban hunyt el, apja, Mórik Lajos a dualizmus időszakában Barót egyfajta „tótumfaktuma” volt. 27 évig Barót községi jegyzőjének címét viselte, de ő volt az 1901-ben állított véceri emlékmű kezdeményezője és a baróti Kórház Egylet titkára is.⁹ Keserű Annával kötött házasságából két gyermek született: a csecsemőkorban elhunyt Anna Judit és Károly. (2. ábra.) Élthes Ilona a Mórikokhoz hasonlóan katolikus, szintén nemesi családból származott. (3. ábra.) Apja, Élthes Zsigmond a karrierje csúcsán Csíkszereda táblabírója volt.¹⁰ Feleségével, Madár Júliával hat gyermekük született (Béla, Irma, Ilona, Károly, Margit, Judit).

Az Élthes Ilona és Mórik Károly közötti levelezést az elvárásoknak megfelelően, egy pünkösdi találko-

zót követően, Mórik Károly kezdeményezte. Ahogy a korszakban népszerű *Mit feleljek? Levélminták a művelt hölgyek használatára* című kötet szerzője, Bánfalvy Róza is leszögezte: „mint nőknek a férfiakkal szemben általában szenvedőleges szerep jut osztályrészül, és így igen ritkán vagy soha nem vagyunk kezdeményezői a férfiakkal folytatott levelezésnek.”¹¹ A szerelmi levelezés másik fontos szabálya volt, hogy tiszta lelkiismerettel csak jegyesek lehettek, szülői jóváhagyás és felügyelet mellett levelező viszonyban.¹² Nem csoda hát, ha Mórik Károly szabadkozással indítva, rögtön a tárgyra tért: szerelmet vallott, a lánykérést is megejtve egyúttal.

„Édes Ilona!

Arra hivatkozva, hogy kegyed megígérte pünkösdkor, hogy levelem elfogadja, s viszontválaszával megörvendeztet, kissé későn, de sietek írni, hogy miért ily későn, azt majd meg fogja tudni. Rövid, de részemre igen kedves emlékü pünkösdi együttlétünk maradandó nyomot hagyott maga után szívemben, mert én kegyedet igen megszerettem, ezt szóval is tudomására kívántam volna akkor hozni, de azt hiszem így írásban is elhiszi, s még otthonlétem alatt is észrevehető volt rajtam; s most engedje meg, édes Ilona, hogy én is egy kérdést feltegyek, ha a gyöngyvirágot, amit adott, jelentőségére számítva adta, akkor nyugodtan kérdezhetem, hogy viszontszerelmére számíthatok-e? S ha ezen kérdésemre kedvező volna a válasz, a rozmaringvirágot jelentősége szerint elfogadná-e tőlem?”¹³

A „rozmaringvirág” levélben való felajánlása nem számított modortalanságnak,¹⁴ negatív válasza esetén a kérőnek kisebb kudarcban volt része. A 19. század végére a szerelemből kötött házasság sem volt ritka jelenség, noha szószólói között továbbra is többségben maradtak azok, akik szerint csak egyenlő társadalmi helyzetű és egzisztenciájú személyek szerethetnek egymásba, ahogyan egyébként ez Élthes Ilona és Mórik Károly, illetve – a későbbiekben látni fogjuk – Kónya Gyula és Schéfer Teréz esetében is érvényesült.¹⁵ A korszakban az is széles körben elfogadottá vált, hogy az ifjú először választottjának tette fel a kérdést, és csak utólag kérte a lány családjának a házasságba való beleegyezését.¹⁶

⁷ Minderről lásd FÓNAGY Zoltán 2014.

⁸ Mórik Károly lánykérő levele például 1896. június 10-i keltezéssel íródott, Élthes Ilona erre küldött válaszában pedig az 1896. május 17-i dátum szerepel. Valószínűleg a mindennapi teendői között naptári napokra való odafigyelés nélkül is könnyen elboldoguló Ilona tévedett, jóllehet az általa rendszeresen olvasott *Csíki Lapok* fejlécéről is tájékozódhatott volna.

⁹ BENKŐ Levente 1998, 5; Uő 2011, 25–31.

¹⁰ Nekrológiában a *Csíki Lapok* újságírója Élthes Zsigmondot több hasábon kereszttül, a következő hangnemben jellemezte: „Még csak az imént járt közöttünk a mindenki által tisztelt,

szeretett és nagyra becsült »Zsiga bácsi«, ki életét lankadatlan munkában a köznek és szép családjának szentelte. Szívvel-lélekel igazi székely volt, a székelyek javából, amilyen napról napra kevesebb jár közöttünk.” Élthes Zsigmond nekrológia, *Csíki Lapok*, 1920. február 1., 1–2.

¹¹ Idézi: SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra 2018, 40.

¹² Uo., 45.

¹³ SZNM, K, Mh, ÉIMKI, 5–6.

¹⁴ SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra 2018, 43.

¹⁵ Uo., 49.

¹⁶ Uo., 58.

A lánykéréskor 15 éves Élthes Ilona válaszelevelében vizonszerelméről és a házassági ajánlat elfogadásáról tudósította kérőjét, azonban utóbbi csak azzal a feltétellel, ha Károly hajlandó lesz várni a házasságkötéssel a következő év májusáig. Éveinek számára és fejletlenségére hivatkozott, hozzátéve, hogy korábbi időponthoz szülei sem járulnának hozzá. A férj és a feleség közötti különbség, amennyiben a férfi volt idősebb, általában elfogadott, sőt helyénvalónak gondolt felállás volt.¹⁷ A lányok házassági korhatárának 15 év körüli megvonása is széles körben érvényesült.¹⁸ A levélváltást követően a fiatalok Baróton találkoztak, ahová Ilonka gardedám kíséretében, anyja társaságában utazott. Károly a találkozót követően kelt levelében az elválás nehézségeiről írt, de mivel korábban Ilona előrelátóan keresete felől is érdeklődött, igyekezett megnyugtatni kedvesét: „Azt is tudja édes Ilonkám, hogy az én fizetésem nem sok, de erre ne gondoljon soha, mert mi mindig tisztességesen meg fogunk élni, s abban a jólétben is leszünk, mint azok, akik nagyobb fizetéssel bírnak.”¹⁹

Az elkövetkező időszakban a szerelmesek írásban tartották a kapcsolatot, ugyanis miközben Ilona a szülői házban élt, Károly Déván az adóhivatalnál gyakornokoskodott, jövőre családfenntartóként karrierje építésével foglalkozott. A kéthetente, majd heti rendszerességgel váltott levelek mellett az egymásnak küldött fényképek révén érezhették a másik közelségét. Míg Károly az Ilona küldeményeivel büszkén hancegett, addig Ilona a szerelmi ügyeit, nem meglepő módon, jóval diszkrétebben kezelte.

A vallomások mellett a levelek az eljegyzés, az esküvő és az ifjú pár közös életének megszervezésére vonatkozóan is médiumként szolgáltak. Károly és Ilona a lánykérés és az esküvő között eltelt egy évben mindösszesen négy alkalommal találkozott személyesen. 1896 augusztusában, az eljegyzéskor Csíkszeredában,²⁰ szeptemberben Baróton, karácsonykor Csíkszeredában és 1887 áprilisában, húsvét alkalmával ugyancsak Csíkszeredában.

Mindeközben Ilona a szeredai esküvő előkészületeivel és a háztartáshoz szükséges tudás megszerzésével volt elfoglalva, de hozománya összeállításán is dolgozott. A munka nem akadályozta meg abban, hogy bálókra-lagzikra járjon, Károlynak írandó levélről is megfelelkezve, a csíkszeredai vasút átadását ünnepelje,²¹ vagy éppen üdülni menjen családjával Borszékre, Gyergyót is útba ejtve egyúttal. Szülei ezüstneműket vásároltak, és a fiatalok jövőre lakásának bútorait is elkészítették.²²

Elsőként azt kellett leszögezni, hogy hol fognak majd élni, s noha e tekintetben Ilona véleménye is számított, ez a város szükségképpen Mórík Károly munkahelyének helyszíne kellett, hogy legyen. Károly hajlandó lett volna Csíkszeredába költözni, Ilona azonban patriotizmusa ellenére is nagyvilági életre vágyott, szívesen ment el otthonról.²³ Utazásának koreográfiáját is jó időben kigondolta, büszkeség töltötte el, amikor arra gondolt, hogy a helyiek majd mondogatni fogják: „[...] Mórík Károlyné volt az első asszony, akit a csíki vasút elvitt.”²⁴

Noha Segesvár is felmerült opcióként, Ilona szívéhez Déva állt közelebb, amin nem is csodálkozhatunk, ha Károlyhoz intézett kérdéseit olvassuk: „Igaz-e, hogy Déván nagy luxus van ruha dolgában a nők között? Mert én azt hallottam s még egyet, hogy nagyon víg kedélyű városka Déva.”²⁵ 1896 októberének végén volt esély arra, hogy a következő év elejétől Károly Budapesten kezdje meg a munkát. A nagyvárosi élet Ilona igényeire lett volna szabva, Budapestről lévén szó, azt írta, hogy álmai netovábbja teljesülne be akkor, ha ott élhetnének. A következő év januárjában a dolog ismét bizonytalanná vált, s hogy a lakhely kérdését még nem sikerült tisztázni, Ilonkát fölöttébb zavarta. Január 14-én kelt levelében írta Károlynak: „Légy szíves tudósíts azonnal, mikor értesítve leszel afelől, hogy lesz-e hivatalbéli maradásod Déván vagy nem, és ha nem ott, akkor hol, mert így iszonyú ez a kétes helyzet. Már azért is, hogy nem tudom, melyik legyen az a városka, esetleg falucska, melyikhez ábrándjaimat fűzzem, mint fiatal

¹⁷ „Az életkor lehet ugyan különböző, ha nem fölöttébb nagy az évek közti távolság, és ha a fölény e tekintetben a férfi részén van. Már tudniillik úgy helyesebb, ha a férfi legalább tíz évvel idősebb az asszonynál.” VAJDA Lajos 1882, 157.

¹⁸ PÉTER Katalin 2013, 148–149.

¹⁹ SZNM, K, Mh, ÉIMKI, 111.

²⁰ „Eljegyzés. Mórík Károly dévai pénzügyi tisztviselő közelebről jegyezte el Csíktusnádi Élthes Zsigmond táblabírói címmel és jelleggel felruházott csíkszeredai kir. törvényszéki bíró kedves és bájos leányát, Ilonát. A szerencse és boldogság kísérje frigyüket.” Eljegyzés, *Csíki Lapok*, 1896. augusztus 12.

²¹ „Ma péntek, tehát egy napot késett a levél azon fontos ok miatt, hogy tegnap érkezett Szeredába az első magyar állami vasút, és nagyszerű fogadtatás volt, s egész nap ünnepeltünk, de ma

nem packáztam el a levélírást, és írok neked, neked Károlykám, az én kicsi-nagy vőlegényemnek.” SZNM, K, Mh, ÉIMKI, 34.

²² Az ebédelt ugyanis, a szokásnak megfelelően, Károly jövedelméből, de Ilona ízlésének megfelelően rendezték be.

²³ „De mégis, aminek legjobban öröndek, az, hogy nem kell Csíkba maradni, mert akkor mégiscsak nem kell azt mondanom, hogy »a nagy világon e kívül nincsen számomra hely, áldjon vagy verjen sors keze, itt élned – halnod kell.«” Uo., 40.

²⁴ Uo., 99.

²⁵ Uo. Károly válaszában mértékletességre intette menyasszonyát: „A luxusra vonatkozólag meg azt írom, hogy itt egy igen jómódú és okos ember azt mondta, »mindenki, aki számít a jövőre, az okosan és jól él, aki nem, az siet elsülyledni.« Hát, mint minde-ni, úgy itt is vannak luxusos és nem luxusos nők.” Uo., 179.

asszony. Az én ábrándozó lelkem pedig célt elérni nagyon óhajtja ebben a tekintetben.”²⁶

Miután eldölt, hogy közös életüket Déván kezdi meg, Ilonka jövődöbéli lakásuk elhelyezkedésére és milyenségére vonatkozóan is megírta igényeit. E tekintetben szava irányadó volt. Szerette volna, ha házuk nem a város végén lesz, de azt is völegénye szívére kötötte, hogy inkább pincéjük, mint kertjük legyen. Legjobb, ha van egyik is, és másik is. Hogy az esküvő után rögvest költözhessenek, arra kérte Károlyt, áprilisban bérelje ki a házat, hogy mire a bútorok készen lesznek, láthasson is neki a lakás berendezésének, az addigra elküldésre kerülő stáfirungokat is igénybe véve. Mikor Károly bérbe vett egy 3 szobából, konyhából, kamrából, padlásból és pincéből álló házat, melynek kertje is volt, Ilona fölöttebb meg volt elégedve.

A levelek a majdani mindennapokról alkotott elképzelésekről is tájékoztatnak. Nem meglepő, hogy Ilona, miközben lelki szemei előtt Károlyt a hivatalban látta, magát a háztartás kifogás nélkül való el látására készítette. „Én is boldogan gondolok arra, hogy egy év múlva együtt kuttyogunk, és te mész az irodába, én meg főzök neked jó ebédet stb., szóval nagyon boldogok leszünk” – osztotta meg ábrándjait egy alkalommal Károllyal.²⁷ Hogy reggeli kávéját férje időben megkapja, haja levágatását is felajánlotta, tudniillik a fésülésre fordított idő alatt a kávé akár el is készülhetne.²⁸ A levelekben több alkalommal történik utalás születendő közös gyermekeikre is. A lapok között két, rózsaszín és kék szalaggal átkötött hajtincs is található, melyek vélhetően utólag kerültek oda és később született gyermekeiktől (Lajos és Margit) származnak.

Élthes Ilona és Mórík Károly esküvőjére 1897. május 17-én került sor, Csíkszeredában. Az ifjú pár a menyegzőt követően, mielőtt Dévára utazott volna, néhány napot Baróton töltött.

Schéfer Teréz (1885–1971) és Kónya Gyula (1886–1971)

Schéfer Teréz személye és a háziipari mozgalom terén kifejtett tevékenysége nem ismeretlen a témában járatosok előtt, s miután források is rendelkezésre állnak, napjainkban is kutatások tárgyát képezi.²⁹ 1885-ben született, Kolozsváron. Apjának szűrboltja volt, de miután ez nem hozott nyereséget, bezárták, és anyja vált a gyermekek (Teréz, Erzsébet, Ida, László, András, Ernő) taníttatására a szűkös anyagi viszonyok között is hangsúlyt helyező család fenntartójává.³⁰ Hogy anyjuk a családban, Teréz szavaiival élve, „a férfi helyett is férfi” volt, a gyermekek is érzékelték.³¹ Ha messzemenő következtetést ebből Teréz személyiségére nem is lehet levonni, azt mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy anyjában egy erős akaratú, ambiciózus nőt tisztelhetett. Családjából hozta azt a mély protestáns hitet is, mely világnézetét áthatotta.

Schéfer Teréz a tanítóképző jeles minősítésű elvégzését követően, 1907-ben a kolozsvári református kollégium elemi iskolájában vállalt, nőként elsőnek tanítói állást.³² Kónya Gyula református lelkésszel kötött eljegyzésére 1908. február 24-én került sor. (Közös fényképüket lásd 4. ábra.) Ez az alkalom volt egyben az is, amikor Gyula a szülők áldását kérte házasságukra.³³

Noha Teréz életében több naplót is írt, kompakt egységben csak az 1908. január 17. és 1909. január 10. közötti időszakban keletkezett, 145 oldalas naplója ismert. Korábbi füzeteire az általam is használt napló fedőlapján szereplő 7-es szám enged következtetni, de indító mondata is ezt támasztja alá: „És ismét előttem van egy üres napló, s én ismét hozzákezek a beírásához.”³⁴ A nagyjából a jegyesség időszakát felölelő napló Schéfer László, Teréz testvére révén maradt fenn, jelenleg Jékely Berta birtokában van.³⁵ Hogy Teréz a második világháború időszakában is vezetett naplót, arról az a néhány ártit oldal ta-

²⁶ Uo., 116.

²⁷ Uo., 141.

²⁸ „Karsci te, arra a gondolatra jöttem, hogy a hajam [le kell] vágatni, mivel annyi idő eltelik a megfésülésével, s majd te reggelenként veszekedni fogsz, hogy még nem vagy készen. Ajánlod a levágását, vagy mi? Vagy nem veszekszel, ha a kávé egy kicsit később viszem be?” Uo., 92–93. Károly nagyvonalúan válaszolt: „Tán édesem azt meg nem tennéd, hogy azt a ritka szép hajadat levágasd, hisz inkább lemondok a reggelizésről, hogysem téged megrondítsalak, hogy a reggeli korábban legyen meg.” Uo., 96.

²⁹ Korábban Nagy Jenő, mostanában pedig Újvári Dorottya és Sara Meaker foglalkozik az életművel, de Schéfer Teréz személye Kemény János önéletírásában és Gerlóczy Márton *Mikecs Anna: Alató* című regényében is feltűnik. Lásd: NAGY Jenő 1994, 33–36; ÚJVÁRI Dorottya 2019, 55–68; KEMÉNY János 1972;

GERLÓCZY Márton 2017.

³⁰ Újvári Dorottya *szíve közlése*.

³¹ „Tata az udvaron sétál, haragszik, mert ellentmondunk Mamával akaratának. Semmiség volt az egész, máskor napirendre tértünk felette, de ma Tinkónak valamiért rossz kedve van, s azért duzzog. Szegény Tinkó, ő kellene a család feje legyen, s bizony előtünk, gyermekei előtt nincs egy csepp tekintélye. Ő most a háznál semmi, kit sokszor kinevetünk, kijátszunk, becsaptunk. Mama a mi drága jó mamánk minden, kit tisztelünk, becsülünk szeretünk, ő férfi a férfi helyett, nélküle tönkre ment volna a család.” JBMgy, SchTn, 85–86.

³² NAGY Jenő 1994, 33–34.

³³ JBMgy, SchTn, 16.

³⁴ Uo., 2.

³⁵ ÚJVÁRI Dorottya 2019, 56.

núskodik, mely a Kabay család révén örökölt meg.³⁶ (5. ábra.)

Schéfer Teréz feljegyzései rendszeresek, de nem napi szintűek. Jelesebb alkalmakkor vagy ihletettebb pillanatában ragadott tollat. A mindennapi események részletes dokumentálása helyett, naplójában megörökített gondolatai a házasság körül forognak, túlnyomó többségben az ezzel kapcsolatban felmerülő negatív érzéseit örökítette meg. Feljegyzései sok esetben a magára hagyatottság motiválta. „Kénytelen vagyok naplót írni, mert úgy tele van szívem, eszem, lelkem keserűséggel, bánattal, hogy nem fér már belé” – írta egy helyen.³⁷ Egy másik alkalommal erre részletesebben is kitért: „Lelkém édes Gyulám, haragudhatsz rám, hogy naplómban a keserű napok emlékét megörökítem, s a boldog, nyugodt napok naplóm számára nyomtalanul elszállnak. Nekem két naplóm van, te mindkettőből olvashatsz. Egyik ez, ide azt írom, mi lelkembe, másik naplómba nem fér be. Boldogságot sokkal többet bírok el, azért hallgat az írás, de ha egy csepp keserűség hull a boldogság közé, rögtön zavaros lesz egész lelkem, megárad s ömlik a szürkesség, a bánat ebben a naplóba, s mire lecsendesül a háborgás, lelkemben nyoma sincs a keserűségnek, mind a naplóm szívta magába. Ugye jól van így, angyalom?”³⁸ Ellentmond magának, de talán őszintébb, mikor naplóját, mint „lelkének fényképét” írja le.³⁹

Schéfer Teréz naplója Élthes Ilona és Móric Károly levelezésével egybevetve kevesebb pózt tartalmaz, a megfelelés igényétől azonban korántsem mentes. Noha Teréz feljegyzései a maga számára keletkeztek, írását vőlegénye is elolvasta.⁴⁰ A későbbiekben a naplóban Kónya Gyulának két jegyzete is olvasható. Utóbbi szimbolikus lezárás is egyben. Miután Teréz utolsó feljegyzésében naplójának tulajdonjogát Gyulára ruházta át,⁴¹ az egy több oldalas bejegyzést írt, amit Teréz csak a házasságkötést követően olvashatott el. A párbeszéd szituáció miatt a napló a levél műfajával rokonítható.

A menyasszonyként 24 éves Schéfer Teréz hajdon nőtársaihoz képest menyasszonynak túlkorosnak

számított. Magát „már” nem tekintette szépnek. Úgy gondolta, hogy látszik rajta: sok év elszállt a feje felett.⁴² Nehezítette helyzetét, hogy büntudatot érzett vélhetően egy korábbi viszonya miatt, melyet végül még a házasságot megelőzően bevallott vőlegényének.⁴³ Összességében azonban halás volt az Istennek, mert úgy gondolta, hogy őt mindennel megáldotta, ami csak jó van a világon: „Adott duzzadó egészséget, zavartalan jókedvet, okos lelket, érző szívet, jó anyát, kedvező társadalmi helyzetet, ahol kifejlődhetett bennem sok jó tulajdon[ság], adott akaratot és mindezeknek koronájául nekem adta az élet koronáját, az egyetlen tökéletes férfit.”⁴⁴ Ugyanezt a bibliai motívumot naplójának mottójaként is felhasználta.

Teréz az eljegyzés időszakában Kolozsváron, Kónya Gyula pedig tőle 18 km-re, Kolozson tartózkodott. Viszonylag gyakran, napi vagy heti rendszerességgel találkoztak, közben pedig – Teréz naplójából tudjuk – leveleztek. A távolságot Teréz ennek ellenére nehezen viselte. Több alkalommal kritikával illette a távol maradó vőlegényét, ugyanis jellemzően ő volt az, aki menyasszonyát meglátogatta.

Miközben Teréz úgy vélte, hogy feladata a házasságkötés után abban áll, hogy férje házában védőszelleme, angyala legyen,⁴⁵ társadalmi vonatkozásban is értelmes életre vágyott. Meggyőződése volt, hogy csak akkor lehet boldog, ha másokat is boldogítani tud,⁴⁶ nőként azonban magát nyomorultnak látta, akivel a férfi azt tehet, amit akar.⁴⁷ „Lennék vénlány, leszámolnék egészen a férjhezmenetellel, de a világ nyelvéért, szeméért nem tehetem” – írta.⁴⁸ Helyzetét súlyosbította, hogy úgy érezte, saját kereset híján családja számára eltartandó plusz teher, akitől mihamarabb szabadulni kell. Elhivatottsága és a társadalmi elvárások közötti vívódás képezi tehát Teréz házassággal kapcsolatos aggályainak eredőjét s ezáltal naplójának is a meghatározó vonulatát.

Noha Teréznek az 1907/1908-as tanévben végzett pedagógusi tevékenysége folytatására az iskola részéről lett volna lehetőség, a következő évre meghirdetett posztra nem nyújtotta be pályázatát. Mivel a házasságot a nyilvános szereplésről és a dicsőségről

³⁶ Uo., 58.

³⁷ JBMgy, SchTn, 107.

³⁸ Uo., 124.

³⁹ Uo., 140.

⁴⁰ Teréz 1908. július 9-én írta, hogy: „Elofvasta ezt a naplómat. Nem kellett volna most még tudnia neki, hogy én mennyire szeretem őt, de ha már megtalálta és elolvasta, nem bánom, nem zavar a naplóírásban az a tudat, hogy el fogja ezt is olvasni Gyula, az én drága jó Gyulám, hiszen úgyis minden gondolatom az övé, hozzá szállnak, őt keresik.” Uo., 82–83.

⁴¹ Uo., 140.

⁴² Uo., 71, 108.

⁴³ A naplóban a következő idézet hangnemében több helyen

is utalás történik Teréz eme bűnére: „Hogy tudjam én neki elmondani az én vétkeimet, s ha elmondtam, hogy tudjak én vele szembenézni, s hogy tudjam én tovább hallgatni őt, mikor beszél más nők romlottságáról, s én sem vagyok különb a többinél, sőt rosszabb, mert tudtam a bűnt, s mégis tettem.” Uo., 58.

⁴⁴ Uo., 73.

⁴⁵ Uo., 75.

⁴⁶ Uo., 80. „Tanulni, dolgozni, tenni kell valamit, hogy majd az utánunk következő lakók emleghessék a régen elköltözöttet. Én is tenni szeretnék valamit.” Uo., 34–34.

⁴⁷ Uo., 88–89.

⁴⁸ Uo., 89.

való lemondásként értelmezte, lemondott állásáról. Nehezen meghozott döntését a maga számára a következőképpen indokolta: „De nekem annyi varni valóm van még s oly kicsi a konyhatudományom, hogy, ha ismét másfelé járok, szegény Gyulám fog szenvedni később.”⁴⁹

A jegyesség időszakát tehát próbálta hasznosan tölteni. Ilonához hasonlóan főzni tanult, és stáfirungjának elkészítésén fáradozott. 1908. március 22-én kapta meg első varrógépét, melyről mint „jövendőbeli birodalmának első bútordarabjáról” írt.⁵⁰ Varrás közben a majdani parókia képe lebegett szeme előtt, melyet oly módon szeretett volna rendezgetni, szépítgetni, hogy az Gyulához méltó legyen majd.⁵¹ „Gyulám építi a fészket kívülről, hogy erős, tartós legyen. Én csinósítom belülről, hogy derűs, barátságos, édes legyen” – írta.⁵² Teréz Ilonához hasonló sorokat vetett papírra, amikor arról írt, hogy: „És te, drága Gyulám, úgy fogod szeretni otthonod, hogy rosszul fog esni, ha távoznod kell, s örömmel térsz vissza, ha eleget tettél kötelességednek. Én meg várni foglak, édes kincsem, téged, s ha elfáradva hazajössz, ölembe hajtod fejed, s én addig simogatom, addig csókolgatom arcodat, míg a komolyság el nem tűnik onnan.”⁵³

Mindezekkel együtt vagy inkább mindezek ellenére Teréz nem szeretett volna hagyományos értelemben vett feleség lenni. Ennek legnyilvánvalóbb jele, hogy előre tudta, nem akar gyermeket, nemi életet sem kívánt férjével élni.⁵⁴ Elhatározását jól előre közölte jövődöbéljével, aki ezt a napló szerint nem tudta elfogadni, de tudjuk, hogy a házasságból gyermek nem született.

Teréz elképzeléséről sokat elárul, hogy Kónya Gyuláról mint az „ő kicsi papjáról” vagy „földi Jézusról” írt, a vele való házasságban magát elsősorban nem asszonyként, hanem papnéként képzelte el. Naplójából egyértelműen az olvasható ki, hogy ha már női mivolta és a hagyományos nemi szere-

pek miatt közéleti funkciót nem vállalhat, papnő nem lehet, akkor férjének oldalán fog „munkálkodni az Úr szőlőjében”.⁵⁵ Elgondolása szerint a házasságot követően ő a gyermekek és az asszonyok lelki békéjéért, Gyula pedig a férfiak nyugalmaért fog dolgozni majd.⁵⁶ Kónya Gyula pappá szentelése kapcsán jegyezte meg, hogy: „Mikor a püspök beszélt a fiatal papokhoz, éreztem, hogy nemcsak Gyulámat, hanem engem is kibocsátottak egy szép, egy fenséges hivatal betöltésére.”⁵⁷

Hogy Teréz mit érzett Gyula iránt, arról egymásnak ellentmondó feljegyzései miatt nehéz lenne nyilatkozni. Ha leírja, hogy „olyasmit érez, hogy szerelmes”, magát rögtön kijavítja,⁵⁸ máskor pedig Gyula iránti érzelmeiről szólva tiszteletéről, becsüléséről és csodálatról beszél.⁵⁹ Ehhez képest Gyula érzelmei egyértelműbben voltak, így nem csoda, ha zokon vette Teréz bizonytalanságát:

„Ha te tudnád édes drága kicsi Trézsim, mennyire szeretlek, ha sejtened, hogy bezárt mennyországom kapuját gondolom kinyithatni a te segítségével: lelkeseddel-testeddel, egész valóddal, ha te tudnád, milyen örültem, bolondul, természetellenesen szeretlek: talán félnél tőlem, talán még jobban szeretnél. Azt hiszem némelykor, hogy te vagy mindenem, céloim, életem, jövőm. Arra gondolok gyakran, hogy veled, érted megtennék mindent, legyen az eszes vagy esztelen, jó vagy rossz. [...] Ha nagyon sokat gondolkodom, ha nagyon tárgyilagosan nézem a világ folyását, az emberiség életét, ilyenfajta gondolatok kopogtatnak be hozzám: tulajdonképpen nem engem szeretsz, hanem az állásomat, mely a tiéd is lesz és neked is gondtalan életet biztosít. Neked nem annyira rám van szükséged, mint inkább egy olyan valakire vagy bárkire, aki ezt a földi életet lehetőleg nyugodalmassá képes tenni, és aztán örömeiben tud részesíteni. Személy nem számít nagyon, hanem a megélhetés. Félek sokszor, hogy te csak eddig látsz, csak eddig hiszel, és aztán csak így is gondolkodol, mivel ezentúl nem látsz sem-

⁴⁹ Uo., 101. Egy másik helyen pedig a következőket írja: „Már három napja én vagyok a fazekak, lábasok, fakanalak ura, mert 1 óta főzök, sütök. Még eddig jó kedvvel végeztem a fáradságos napi munkámat, mert minden nap reggeltől este hat óráig reménykedtem, hogy bejön a pap, s örvendeni fog, ha meglátja, milyen szorgalmas, ügyes vagyok. Csak az ő dicséretére vágyom, hiszen érte áldoztam fel ezt a szép nyarat. A tavaly ilyenkor milyen kényelmesen éltem, Erzsi, Ida hasonlóképp cselekednek most is, de én örömmel maradtam bent, a városban, s boldogan mondom: főzni tanulok.” Uo., 79.

⁵⁰ Uo., 26.

⁵¹ Uo., 98.

⁵² Uo., 110.

⁵³ Uo., 114.

⁵⁴ Döntését a következőképpen indokolta: „Úgy sajnálom saját magamat azért, hogy a sors megbüntetett, leánynak teremtett.

Másképp nem állhatok bosszút, csak úgy, hogy én nem fogom teljesíteni úgynevezett »hivatásomat«. Mit szaporítsam én is a nyomorultak számát?” Uo., 105.

⁵⁵ Uo., 127.

⁵⁶ Uo., 131.

⁵⁷ Uo., 126.

⁵⁸ „Nem akarom elhinni, nem akarom elismerni, de olyasmit érzek, hogy szerelmes vagyok. Pedig ez nem való nekem, s nem illik a paphoz. Nem, én nem vagyok szerelmes, én valami áhítatfélélet érzek, mikor az én szeretett kicsi papomra gondolok.” Uo., 3.

⁵⁹ „Hát én szeretem-e Magát? Nem tudom, tisztelem, becsülöm, csodálom, de nem szeretem szerelemmel. Minek is szeretném én magát úgy, ahogy más leány szeret más férfit, akkor boldogtalan lennék, ugye? Jobb így, ha barátság s egyetértés fűz minket egybe, így mindig boldogok leszünk.” Uo., 79.

mit. Oh, ha látnád, ha sejténéd azt az életet, amelyik mellett e halál, Trézsim lelke milyen boldogok lennének” – írta be Gyula Schéfer Teréz naplójába.⁶⁰

Teréz és Gyula házasságkötésére 1908. október 5-én került sor. A menyegzőt követően Kolozson, majd 1921-től Magyarvalkón éltek. Egy kislányt fogadtak örökbe, aki a valkói parókián nőtt fel.⁶¹ Teréz a húszas években a kalotaszegi háziipari mozgalom fellendítésének egyik legfontosabb személyiségévé vált. Tevékenysége a harmincas évek derekán érte el tetőpontját, de később is aktív maradt. Miután férjét eltemette, Kolozsvárra költözött, és a Belvárosi Református Egyházközségben vállalt belmissziós munkát. Keddenként rendszeresen kiutazott a bánffyuhunyadi piacra, kapcsolatot teremtve a varrottásokat értékesítő szövetkezetek és a termelők között.⁶²

Összegzés

Élthes Ilona leveleiből és Schéfer Teréz naplójából két, a 19. század végén szocializálódott erdélyi nő egymástól különböző, házasságra és hivatásra

vonatkozó gondolatai olvashatók ki. Teréz ambiciózusabb személyiségét már az általa önkifejezési eszköznek választott naplóírás is sejteti, hiszen ez már önmagában is egy tudatos individuumot feltételez.⁶³ A két nő életszemlélete közötti eltérések akkor is jelentősek, ha tekintetbe vesszük, hogy a házassággal és asszonyi szerepkörrel szembeni fenntartások papírra vetésére a napló a jövődöbéli férjnek küldött levélnél alkalmasabb. Az eltérések okai összetettek, ezek közül az Élthes Ilona és Schéfer Teréz eltérő életkorát, az elemzett források keletkezési ideje között eltelt évtizedet, a katolikus és református neveltetés közötti különbségeket, illetve a szocializáció eltérő közegét, a Csíkszereda és Kolozsvár között fennálló kulturális különbségeket érdemes kiemelni. Miközben Élthes Ilona számára a szerelem, a házasság, később pedig az anyaság megfelelő terepnek tűnt az önkitejesedéshez, addig Schéfer Teréz házasságában valamilyen fajta egyenlőségre és társadalmilag is hasznos életre vágyott, amit végül a háziipari mozgalom terén kifejtett tevékenysége révén sikerült megvalósítania.

Both Noémi Zsuzsanna – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045;
bothnoemizsuzsanna@gmail.com

Kéziratos források

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
– Könyvtár: *Mórik-hagyaték* (K, Mh), *Élthes Ilona és Mórik Károly levelezése* (ÉIMKI)
Jékely Berta magángyűjteménye, Budapest (JBMgy)
– *Schéfer Teréz naplója* (SchTn)

Irodalom

- BENKŐ Levente
1998 Véczer felé lépkedve, *Háromszék*, 1998. 03. 18., 5.
2011 1848/49-es emlékhelyek Erdővidéken. Véczer, *Művelődés*, LXIV/1, 25–31.
- DÁLNOKI
1877 *Szerelem és házasság vagy az emberi boldogság paradicsomába juthatás mestersége*, Budapest.
- FÓNAGY Zoltán
2014 „Első kötelessége a házibéke biztosítása” – A nő a polgári családban, https://mindennapoktortenete.blog.hu/2014/03/08/noi_szerepek_740, 2020. 05. 20.
- GERLÓCZY Márton
2017 *Mikecs Anna: Altató*, Scolar, Budapest.
- GYÁNI Gábor
2000 A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása, in: *Uó: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág, Budapest, 145–160.
- KEMÉNY János
1972 *Kakukkfűök*, Kriterion, Bukarest.
- LEJEUNE, Philippe
2003 *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan, Budapest.

⁶⁰ Uo., 143, 145.

⁶¹ Uo., 67.

⁶² Lásd: NAGY Jenő 1994, 36; ÚJVÁRI Dorottya 2019, 57.

⁶³ S. SÁRDI Margit 2006, 623.

NAGY Jenő

1994 Egy fejezet a kalotaszegi varrottasok történetéből, *Művelődés*, XLVI (XLIII)/1, 33–36.

PÉTER Katalin

2013 Szerelem és házasság a Hajnal-határtól keletre, in: *Uő: Magánélet a régi Magyarországon*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

S. SÁRDI Margit

2006 Naplók és naplóíró nők (17–18. század), *Irodalomtörténet*, 37 (87)/4, 618–628.

SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra

2018 *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*, Európa, Budapest.

ÚJVÁRI Dorottya

2019 Fényképalbum, napló és regény – Kónya Gyuláné Schéfer Teréz életének megismerhetősége, *ME.DOK*, XIV/1, 55–68.

VAJDA Lajos

1882 *A szerelem szótára és kalauza. Szólamok, kifejezések, bókok; történelmi, hitregei adalékok általán; a szerelemre vonatkozó ismeretek gyűjteménye; annak különféle viszonyaira alkalmazott levelezési mintákat és a házasságra vonatkozó életelveket, tanácsadásokat tartalmazó függelékekkel. Hazai és külföldi források után*, Athenaeum, Budapest.

*** Eljegyzés, *Csiki Lapok*, 1896. augusztus 12.

*** Élthes Zsigmond nekrológja, *Csiki Lapok*, 1920. február 1., 1–2.

„Fii credincios până la moarte și îți voi da cununa vieții.” Dragoste, căsnicie, roluri de gen social în Transilvania pe la anul 1900

(Rezumat)

„Oh, îngerul meu drag, numai dumneata ești pentru mine, trebuia să ne îndrăgim, că de nu, eu aș fi rămas fără dumneata un vreasc uscat în deșertul vieții, mânat de vântul de toamnă, iar dumneata, fără mine, poate ai fi ajuns fericit.” „Tu ai muri fără mine, iar eu n-aș putea trăi fără tine. Numai împreună putem să trăim fericiți, iar dacă nu am putea totuși să ne descurcăm, murim împreună, așa ar fi, nu, Gyula?” Cele două citate provin de la două femei care și-au privit cu totul altfel menirea, căsnicia, rolul lor de gen social, însă – chiar dacă la un deceniu distanță – amândouă și-au immortalizat gândurile din timpul logodnei în forma unor scrisori ori jurnale: tușnădeanca Ilona Élthes și clujeanca Teréz Schéfer. Studiul discută trăsăturile abordării lor și urmările gândirii lor diferite.

“Be Faithful until Death, and I Will Give You the Crown of Life.” – Love, Marriage and Gender Roles in Transylvania Around the Turn of the 20th Century

(Abstract)

“Oh, my one, dear angel, we had to fall in love with each other, without you I would’ve become like the lonely tumbleweed in the desert that is life, whipped away and chased by the autumn wind through the barren heaths, and you, without me could have, perhaps, achieved happiness.”

“You would die without me and I couldn’t live without you. We can only live in joy together, and if we won’t be happy, we will die together, my Gyula, won’t we?”

These two quotes about vocation, marriage and gender roles, reflecting differing mentalities come from Ilona Élthes, born in Csíktusnád and the Kolozsvár-born Teréz Schéfer. What the two of them have in common is that ten years apart, they both put their thoughts to paper during the period they were engaged, composing letters and keeping diaries. In this paper I analyze the characteristics of their worldview and the roots of the differences in their way of thinking.

1. ábra Élthes Ilona és Mórik Károly albummá kötött jegyességi levelei

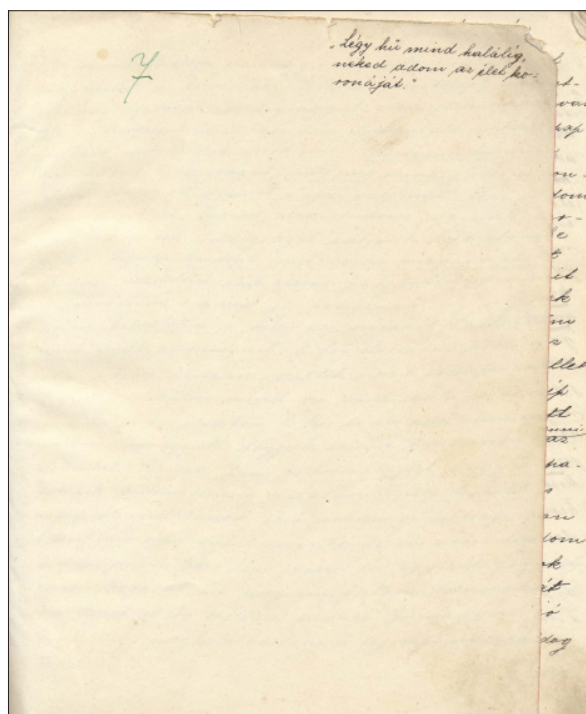
2. ábra Élthes Ilona (SZNM, F. 6246/25)

3. ábra Mórik Károly (SZNM, F. 6246/26)

4. ábra Közös képen Schéfer Teréz (középen) és Kónya Gyula. Fénykép Kabay Kata tulajdonában

5. ábra Schéfer Teréz naplójának belső borítója